

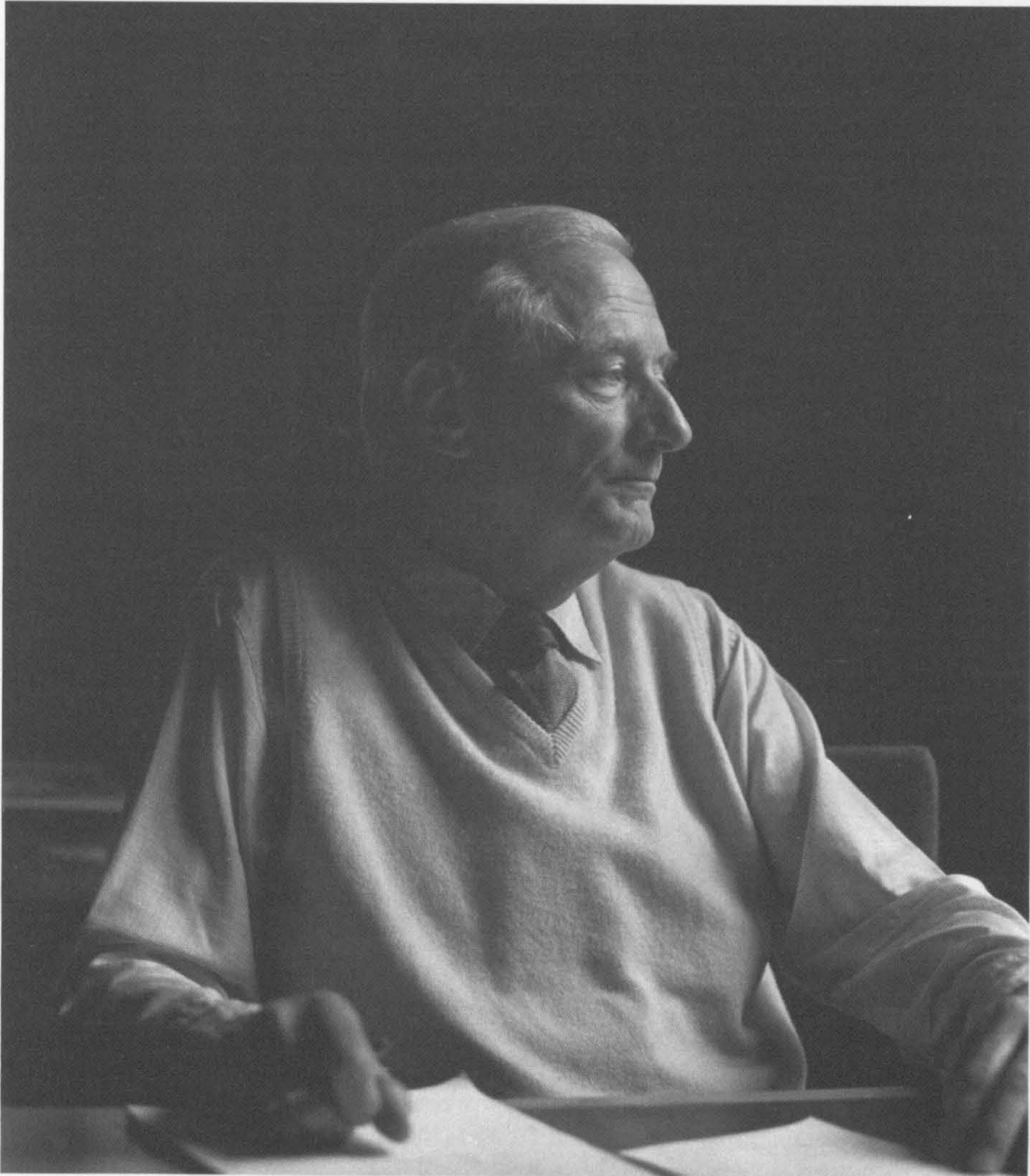
Citation:

H. Franken, Levensbericht C.J. Enschedé, in:
Levensberichten en herdenkingen, 2001, Amsterdam, pp. 29-34

Herdenking door H. Franken

Christiaan Justus Enschedé

29 december 1911 – 23 juli 2000

Christiaan Justus Enschedé

29

Op 23 juli van dit jaar overleed prof. mr. Ch.J. Enschedé, waarmee een einde kwam aan het leven van een van de grote juristen van de twintigste eeuw. Een jurist, die – dat kan slechts van heel weinigen worden gezegd – werkzaam is geweest in alle functies die de leer van de *Trias-Politica* omvat: vooral als rechter, maar ook als bestuurder en als adviseur van de wetgever. Daarnaast was hij een inspirerend en succesvol hoogleraar, die een aantal belangrijke publicaties het licht heeft doen zien.

Christiaan Justus Enschedé is geboren op 29 december 1911 in Amsterdam als jongste van vier kinderen in een gezin, dat verwant was aan de familie die de bekende drukkerij Joh. Enschedé en Zn. te Haarlem exploiteerde. Hij was leerling van het Amsterdams Lyceum waar hij het eindexamen Gymnasium Alfa aflegde en hij ving in 1930 in Leiden de studie Nederlands Recht aan. In Leiden bloeide hij op en genoot van de academische vrijheden en vele contacten met medestudenten, welke contacten hij trouw heeft gekoesterd.

Tijdens zijn studie volgde hij gedurende elf maanden een opleiding tot reserveofficier. Na zijn afstuderen trad hij vervolgens eerst aan als waarnemend en daarna als substituut-griffier bij de arrondissementsrechtbank te Rotterdam, welke werkzaamheden werden onderbroken door een langdurige mobilisatie tot en met de meidagen van 1940, gevolgd door een onderduikperiode tijdens de oorlog.

In 1946 werd Enschedé benoemd tot rechter in de Rotterdamse Rechtbank en in hetzelfde jaar tot raadsheer-plaatsvervanger in het na de bevrijding opgerichte Bijzonder Gerechtshof in Den Haag, dat was belast met de berechting van landgenoten die tijdens de oorlog de Duitse zijde hadden gekozen of op een of andere wijze met de bezetter hadden samengewerkt. In 1957 werd hij benoemd tot vice-president van de Rotterdamse Rechtbank, waar hij was belast met de leiding van de strafkamer.

Tijdens zijn griffie en rechterstijd heeft Enschedé zich tijdens een detachering op het departement van Justitie beziggehouden met het ontwerpen en inrichten van wetgeving ten behoeve van rechtspraak ondersteunende diensten en wel in het bijzonder met de opleiding van rechterlijke ambtenaren.

Bij zijn werkzaamheden als strafrechter viel Enschedé op door zijn wetenschappelijke belangstelling. Hij legde een kaartsysteem aan van de door hem als politierechter berechte gevallen – voor een belangrijk deel havendiefstallen – teneinde de consistentie in de strafoplegging – hij sprak als een der eersten met gezag over straftoemeting – te bewaken. Dit kaartsysteem, eigenlijk een hoeveelheid in min of meer gestandaardiseerde rubrieken samengevatte dossiers, is na zijn aantreden als hoogleraar strafrechtswetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam in 1959 dan ook voor wetenschappelijk onderzoek gebruikt, waarmee de tot dan toe schaarse literatuur over straftoemeting duidelijk is verrijkt.

Als kenner van veel verschijnselen, die zich in de haven voordeden, lag het voor de hand dat hij ook werd betrokken bij hetgeen op het water gebeurde. Zo werd hij

in 1958 benoemd tot ondervoorzitter en daarna in 1960 tot voorzitter van de Raad voor de Scheepvaart. Dit tuchtrechtelijke college boeide hem vooral omdat deze speciale rechter niet volstaat met het geven van een oordeel terzake van juist of onjuist gedrag en het opleggen van een sanctie, maar omdat deze ook de lessen formuleert die anderen uit de berechte situatie kunnen trekken. Naast het normatieve oordeel wordt een – min of meer letterlijke – handreiking gegeven hoe in de toekomst bepaalde gevaarsituaties kunnen worden voorkomen.

Enschedé was zich er zeer van bewust en heeft dat bewustzijn op vele studenten weten over te brengen, dat de juridische techniek, dat wil zeggen het werken met constructies en kwalificaties, wel tot fraaie betogen en redeneringen kan leiden, doch dat de maatschappelijke functie van de strafrechtspraak, die blijkt uit het effect dat de rechter met het opleggen van de sanctie beoogt, veel belangrijker is. Daarbij geldt, dat datgene wat de rechter in zijn vonnis als motivering van de sanctie aangeeft, vaak niet of slechts ten dele wordt gedekt door wat hij als uiteindelijke doel in de vorm van vergelding of preventie voor ogen heeft. Hierover ging zijn inaugurele rede, waarin hij meteen naam maakte door niet alleen een helder verband te leggen tussen theorie en praktijk, maar ook een wetenschappelijke eruditie liet blijken, waarmee de stemmen verstomden, die toch enige bedenkingen hadden geuit vanwege het feit, dat de zeer gerespecteerde mevrouw D. Hazewinkel-Suringa werd opgevolgd door een practicus die niet was gepromoveerd en nog maar weinig publicaties op zijn naam had staan. Enschedé zei ook in zijn rede, dat een rechtbank nu eenmaal een jaloerse bruid is, die weinig mogelijkheden laat geschriften te publiceren, die niet in de vorm van een vonnis direct de justitie ten dienste staan.

De straftoemeting was een onderwerp, dat door Enschedé in de jaren zestig en zeventig kordaat ter hand werd genomen. Hij organiseerde straftoemetingspractica voor rechters en zette promovendi aan tot onderzoek, waarin de empirische component een belangrijke rol speelde. Het strafrecht werd als juridische deeldiscipline uit zijn isolement gehaald. Enerzijds kwamen andere sociale wetenschappen voor de jurist duidelijk in beeld, anderzijds werd de aandacht gericht op de functionarissen, die met het recht moesten omgaan. Niet de individuele rechter vormde het aanknopingspunt, maar de organisatie van de rechterlijke macht, de structuur van het apparaat. In navolging van Enschedé ging men spreken van 'rechterlijk beleid', een begrip, dat in de vroegere jaren zeventig nog door velen in rechterlijke kring als een dubieuze term werd beschouwd. Immers een rechter is als individu verantwoordelijk en dient maatwerk te leveren. Daarin onderscheidt hij zich van een functionaris met bestuurlijke bevoegdheden. Enschedé opende evenwel de ogen voor een institutionele benadering: gedragsregels en organisatieregels hangen steeds samen. Naast normen voor burgers zijn er normen voor justitie en uitvoerende macht, bevoegdheden waarvan de autoriteiten wel of niet gebruik kunnen maken. Bij de keuze uit verschillende actiemogelijkheden voert het competente orgaan – en dit

geldt ook voor de rechter – beleid. Dat beleid kan dan feitelijk of programmatisch-normatief worden beschouwd. Natuurlijk kregen de studenten deze benadering op – men kan wel zeggen – overtuigende wijze gepresenteerd. In 1969 verscheen de eerste druk van zijn *Beginselen van strafrecht*, waarvan een negende druk, na bewerkingen door de (voormalige) Amsterdamse hoogleraren Heijder, Rüter en Stolwijk, nog in gebruik is. Er zijn daarbij nieuwe begrippen en concepten gehanteerd, die nu deel uitmaken van de basiskennis van juristen. De verbreding van de strafrechtwetenschappen is bovendien in belangrijke mate aangestuurd door Enschedé met de overgang in 1970 van het sinds 1886 verschijnende *Tijdschrift voor Strafrecht* naar *Delikt en Delinkwent*. Was het eerste tijdschrift een rechtsgeleerd blad van en voor juristen, in 1970 werd de stap gezet naar een tijdschrift waarin de rechtswetenschappelijke benadering ‘niet meer de enige of zelfs maar de belangrijkste bron van inspiratie (is) voor hen die zich bezighouden met het strafrecht’. Het nieuwe tijdschrift richtte zich ‘tot allen die voor het strafrecht belangstelling hebben om het even, of het juristen, criminologen, sociologen, psychologen, psychiaters, politici, filosofen of anderszins zijn’. De formule werd, dat het nieuwe tijdschrift naast artikelen en recensies rubrieken bevatte over wetgeving, politie, Openbaar Ministerie en zittende magistratuur en daarnaast een, in de eerste decennia van het bestaan volledige, korte weergave van de beslissingen in strafzaken van de Hoge Raad. Met deze rechtspraakrubriek werd voor het eerst een verantwoorde publicatie van rechtspraak als rechtsbron gerealiseerd, die niet afhankelijk is van de selectie door redacteurs, waarbij toch altijd een subjectieve invalshoek voor de hand ligt zelfs zonder dat daaraan expliciete voorkeuren of vooroordelen ten grondslag liggen. Maar ook aan redacteurs hoeft niets menselijks vreemd te zijn.

Om het onderwijs en onderzoek ook binnen de faculteit expliciet te richten op de verbreding van het terrein van de strafrechtwetenschappen richtte Enschedé een instituut op dat als Seminarium voor Strafrechtspleging Van Hamel de naam zou dragen van zijn meest beroemde voorganger.

Grote bekendheid verwierf Enschedé door zijn voorzitterschap van de Commissie van Onderzoek naar de achtergronden van de ordeverstoringen en bestuurlijke verwickelingen in Amsterdam in september 1965 en juni 1966. Deze gebeurtenissen worden wel aangeduid als het keerpunt van de ontwikkeling van het naoorlogse verzuilde Nederland tot moderne staat, waarin gezagdragers meer aan een kritische beoordeling door de burgers zijn onderworpen. Enschedé was hier weer de onderzoeksrechter, die met grote nauwgezetheid een groot aantal betrokkenen hoorde. Feitenonderzoek en diepgaande juridische analyses combineerde hij met de verworvenheden van sociaal-wetenschappelijk onderzoek. In juli 1967 verscheen – na een tweetal interim-rapporten – een slotrapport, waarin belangrijke aanbevelingen voor het openbaar bestuur waren opgenomen, zoals het initiëren van een

driehoeksoverleg tussen burgemeester, Officier van Justitie en politiechef, een overleg dat thans tot de vaste agendapunten van lokale bestuurders behoort.

Vermelding verdient ook dat Enschedé gedurende meer dan 10 jaar optrad als voorzitter van de Raad voor de Journalistiek en dat hij deel uitmaakte van de Commissie die bepaalde aspecten van het oorlogsverleden van de politicus W. Aantjes heeft onderzocht. In 1971 volgde de benoeming van Enschedé tot raadsheer in de Hoge Raad. Aldaar stond hij aan de wieg van het wetenschappelijk bureau, dat thans een belangrijke ondersteuning levert voor het werk van het in verband met de eis van rechtseenheid beperkte aantal leden van dit college. Tevens heeft hij in de periode die hij was verbonden aan de Hoge Raad zijn jaren tevoren opgezette plan voor de opleiding voor jonge magistraten gestalte kunnen geven. Als wetenschappelijk adviseur van de RAIO-opleiding heeft hij een stempel gezet op de vorming van aankomende rechters en officieren van justitie. Enschedé beschikte ruimschoots over de acribie – een term, die hij zelf nogal eens bezigde in normatieve zin – van de jurist, die de techniek van het vak beoefent. Waar een betoog strakker, bondiger, meer direct kon zijn, stond onverbiddelijk een rode streep in de kantlijn. Daarnaast doorbrak hij de papieren muur van de juristerij door een voortdurende toets aan maatschappelijke consequenties. Na zijn pensionering in 1977 toonde hij nog menigmaal deze attitude door zich gevraagd en ongevraagd uit te spreken over brandende vragen in onze samenleving, zoals met name ten aanzien van de euthanasie. In 1979-1980 kreeg hij daarbij nog een eervolle mogelijkheid tot doceren door het bezetten van de Cleveringa-leerstoel met als opdracht 'Recht, macht en wetenschap'.

Enschedé is in een van de necrologieën wel het juridisch geweten van Nederland genoemd. Een aanduiding die erg pretentius lijkt, maar in dit geval toch niet teveel geeft. Met een functionele benadering van het recht trachtte hij een meer rationele verantwoording te verwezenlijken door allen, die in ons staatsbestel bevoegd zijn tot het nemen van beslissingen over anderen, want in macht schuilt altijd gevaar voor misbruik. Misbruik vaak gedreven door emotie.

Tijdens de laatste jaren voelde hij zijn intellectuele scherpte en zijn vermogen tot heldere rationele formuleringen afnemen. Hij ging ontbreken bij de Akademiebijeenkomsten, waar wij hem misten enerzijds om zijn rake vaak in originele woordspelingen geuite bijdragen in het debat waarmee hij ook meer dan twintig jaar in de Sociaal Wetenschappelijke Raad een voornamelijk plaats had ingenomen. Maar anderzijds om zijn toewijding en inspirerende vriendschap.

